

УДК 342.7

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.82.1.32>

ПРАВОМІРНІСТЬ ОБМЕЖЕННЯ ПРАВА НА СВОБОДУ ПЕРЕСУВАННЯ В УМОВАХ ЗБРОЙНОГО КОНФЛІКТУ

Міхневич Л.В.,

*доктор юридичних наук, професор,
професорка кафедри аграрного, земельного та
екологічного права ім. В.З. Янчука
Національного університету біоресурсів
і природокористування України
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4774-079X>
e-mail: Mikhnevych.lv@gmail.com*

Міхневич Л.В. Правомірність обмеження права на свободу пересування в умовах збройного конфлікту

У статті досліджується правомірні умови допустимості обмеження права на свободу пересування як вони встановлені міжнародними стандартами. Визначено, що Загальна декларація прав людини містить універсальні умови обмеження для всіх прав, не виокремлюючи їх для свободи пересування. При цьому актом закріплені загальні принципи: виключність умов обмежень; формальну визначеність; вичерпність переліку цілей обмежень. Встановлено, що більш пізніми документами умови правомірності обмежень були доповнені суспільною необхідністю обмеження та співмірністю засобів обмежень із їх легітимними цілями. У Міжнародному пакті про громадянські та політичні права та у Протоколі № 4 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод легітимні цілі обмеження були окремо визначені для права на свободу пересування. Це охорона національної безпеки, громадського порядку, здоров'я чи моральності населення, прав та свобод інших осіб та запобігання злочинам. Ці обмеження вважаються вичерпними, а національні законодавства не повинні виходити за їх межі.

Автором проаналізовано умови допустимості обмеження права на свободу пересування у звичайних умовах та в умовах надзвичайної ситуації. Зроблено висновок, що до обмеження права на свободу пересування за надзвичайного стану (збройного конфлікту) застосовуються загальні вимоги як і до обмежень за звичайних умов: заборона знищення та надмірного обмеження, яке б суперечило тексту та духу міжнародних стандартів з прав людини; заборона посягання на сутнісний зміст самого права на свободу пересування; застосування критеріїв допустимості обмеження права на свободу пересування (законність обмеження, необхідність обмеження у демократичному суспільстві та правомірність мети обмеження). Водночас за таких надзвичайних умов висувуються й підвищені вимоги. Це право на відступ від міжнародних зобов'язань щодо прав людини, який можливий при існуванні чи неминучості суспільної небезпеки; у межах, що відповідають гостроті становища; за процедурою офіційного і публічного повідомлення. Характерними ознаками обмеження права на свободу пересування в умовах надзвичайної ситуації названі їх масовий, але тимчасовий характер.

Ключові слова: свобода, свобода пересування, право на свободу пересування, обмеження права на свободу пересування, критерії обмежень свободи пересування, збройний конфлікт.

Mikhnevych. L.V. Legality of restrictions on the right to freedom of movement in the conditions of armed conflict.

The article examines the legitimate conditions for limiting the right to freedom of movement as established by international standards. It was determined that the Universal Declaration of Human Rights contains universal conditions for limiting all rights, without singling out freedom of movement. However, the act establishes general principles such as the exclusivity of restriction terms, formal certainty, and completeness of the list of restriction goals. Later documents supplemented these

conditions with the social necessity of the restriction and the proportionality of the means of restriction with their legitimate goals. In the International Covenant on Civil and Political Rights and in Protocol No. 4 of the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, the legitimate purposes of restricting freedom of movement were separately defined. These include the protection of national security, public order, the health or morals of the population, the rights and freedoms of other persons, and the prevention of crimes. These limitations are exhaustive, and national legislation should not go beyond them.

The author analyzed the conditions for admissibility of restricting the right to freedom of movement under normal and emergency conditions. It was concluded that general requirements apply to the restriction of the right to freedom of movement during a state of emergency (armed conflict), as well as to restrictions under normal conditions. These requirements include prohibitions of destruction and excessive restriction that would be contrary to international human rights standards, as well as encroachment on the essential content of the right to freedom of movement. The criteria for the admissibility of restrictions on the right to freedom of movement, such as legality, necessity, and legitimacy of the purpose of the restriction, should also be applied. However, under extraordinary conditions, such as a state of emergency, there are increased demands. The right to derogate from international human rights obligations is possible in the presence or imminence of public danger within the limits corresponding to the severity of the situation and according to the procedure of official and public notification. Characteristic signs of restriction of the right to freedom of movement in the conditions of an emergency are their massive but temporary nature.

Key words: freedom, freedom of movement, the right to freedom of movement, restrictions on the right to freedom of movement, criteria for restrictions on freedom of movement, armed conflict.

Постановка проблеми. На тлі триваючих в останні десятиліття збройних конфліктів, численних терористичних актів, пандемій, штучно спровокованих міграційних криз актуалізувалися дискурси щодо пріоритету фундаментальних прав і свобод людини. Адже саме рівень гарантування людських прав є тим ціннісним мірилом, який визначає стан розвитку свободи, демократії, верховенства права та загалом рівня цивілізованості суспільства. І якщо природність прав і свобод є аксіомою, що не потребує доведення, то питання меж їх реалізації залишається предметом активної полеміки. Особливою гостротою це питання набуває під час деструктивних подій глобального масштабу. Тому цілком слушною є думка П. Рабіновича, що новітня історія людства – це історія боротьби не стільки за права людини, стільки «за межі їх здійснення, особливо за юридичне закріплення цих меж» [1, с. 4].

І дійсно, природній характер прав і свобод людини пояснює їх невідчужуваність, неможливість скасування, тобто неможливість офіційної юридичної чи фактичної їх ліквідації. Однак, з одного боку, особи часто перебільшують обсяг належних їм прав і свобод, а з іншого – органи публічної влади надто широко інтерпретують свої дискреційні повноваження, що, врешті, породжує зіткнення індивідуальних і публічних інтересів. Така ситуація потребує віднаходження компромісу між потребою вільного розвитку особи й інтересами суспільства. І цей компроміс покликаний забезпечувати правомірні обмеження прав і свобод, які, що важливо, не позбавляють людину самого права, а лише звужують обсяг і зміст можливостей особи щодо його реалізації.

Право на свободу пересування є одним із фундаментальних прав, але воно також не безмежне і не абсолютне. Слід зазначити, що чи не наймасштабніше втручання у свободу пересування людство переживало під час поширення пандемії коронавірусу. Навіть країни сталих демократій вдавалися до безпрецедентних обмежувальних заходів (режим самоізоляції, обмеження внутрішньої мобільності, повне чи часткове закриття кордонів). Однак саме наявність у особи свободи пересування дозволяє їй не лише забезпечувати особисту автономію, але й безперешкодно реалізувати інші права. Тож, як наголошував Генеральний секретар ООН Антоніу Гутерреш, важливо, щоб будь-які надзвичайні заходи, зокрема й надзвичайні стани були законними, пропорційними, необхідними та недискримінаційними, а також повинні мати конкретну спрямованість і тривалість [2]. Очевидно, що на практиці не завжди вдається цього досягти, особливо в стані збройного конфлікту. Адже в таких непередбачуваних умовах перед державою постає об'єктивна необхідність збереження і самої державності, і життя нації, що потребує мобілізації всіх наявних ресурсів. Однак, не можна говорити, що у таких ситуаціях права і свободи стають простою умовністю. Адже, по-перше, держава не має права відмовитися від виконання свого обов'язку – забезпечення

прав людини; по-друге, обмеження прав при таких станах не вводяться автоматично; по-третє, не допускається самовільний відступ держави від зобов'язань щодо прав. І оскільки у таких надзвичайних ситуаціях обмеження носять масовий характер, то до норм, якими закріплюються підстави, межі, цілі таких обмежень висувуються особливі вимоги. Усе зазначене і обумовило тему дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Науково-теоретичні пошуки щодо права на свободу пересування залишаються в центрі уваги вчених. Цій темі присвячені праці М. Анісімової, С. Бритченко, Н. Бровко, О. Донченко, Ю. Кириченко, І. Михайлишина, О. Тищенко, С. Чеховича та ін. Різні аспекти обмеження прав і свобод людини, як в теоретичному вимірі, так і в практиці Європейського суду з прав людини досліджували Д. Гудима, І. Іванків, Ю. Ірха, М. Козюбра, В. Обушко, Н. Оніщенко, М. Осядла, П. Рабінович, С. Рабінович, М. Савчин. У контексті заявленої нами теми, обмеження свободи пересування вивчали І. Голубка, О.Ф. Динько, С. Максименко, Ю. Миколаєнко в рамках дисертаційних досліджень та В.В. Гецько, Є. Грищенко, С. Кузніченко, П. Кузьменко, О. Кучів, С. Продивус, Ю. Фігель, Т. Фулей, К. Яблуновська та ін. в окремих публікаціях. Утім можемо говорити, що питання обмеження свободи пересування не вичерпали себе. Підтвердженням є нові виклики, які постали перед України у 2022 р., з огляду на переростання гібридної війни у відкритий збройний конфлікт. Запровадження обмежувальних заходів у цих умовах актуалізували інтерес до проблем правомірності таких обмежень, як їх визначають міжнародні стандарти, що може стати цінним матеріалом не лише для українського законодавця, а й для практики їх реалізації в таких умовах.

Мета статті полягає в розкритті питань довкола легітимності критеріїв обмеження свободи пересування в особливих умовах, а також умов, меж та процедур такого втручання відповідно до міжнародних стандартів, що дозволить виявити проблеми при їх реалізації на практиці.

Виклад основного матеріалу. На думку вчених, свобода пересування та її обмеження на законодавчому рівні вперше були відображені у Великій хартії вольностей 1215 року, хоча формально визначеного закріплення ця свобода тоді ще не мала [3, с. 37]. Але помітно, що аналіз ст.ст. 41-42 цього акту дає підстави для висновку, що вже тоді були закладені передумови формування інституту обмеження свободи пересування. Так, в акті: а) розрізнялися обмеження пересування для окремих категорій осіб; б) формувалися цілі таких обмежень: в інтересах загальної користі держави та в інтересах безпеки та оборони країни, в) встановлювався тимчасовий характер їх застосування [4].

З того часу свобода пересування, трансформувавшись спочатку в самостійне особисте право людини, отримала нормативне закріплення в національних законодавствах, а далі – як загально-визнане особисте право – у міжнародних актах, насамперед, в Загальній декларації прав людини, в Міжнародному пакті про громадянські та політичні права, в Протоколі № 4 Конвенції про захист прав та основоположних свобод людини. Зі змісту норм цих актів у правовій теорії нині сформовані види обмеження прав і свобод людини за різними критеріями (за обсягом прав людини, за статусом правовстановлюючих суб'єктів, за актом їх закріплення, за колом осіб на кого їх поширюють, за тривалістю тощо). Водночас обмеження прав людини можливі за принципами міжнародного права, відповідно до вимог верховенства права, з повагою до прав людини, її свободи і гідності, з урахуванням балансу приватних і публічних прав та інтересів у тих чи інших умовах [5, с. 154]. У контексті нашого дослідження цікавим є поділ залежно від умов в яких вони здійснюються: а) загальні обмеження прав людини за звичайних умов; б) відступ від прав, що розуміється як їх обмеження в умовах надзвичайного стану. Тож постає питання які особливості обмежень права на свободу пересування в цих умовах встановлені міжнародними актами з прав людини?

1. *Загальні обмеження за звичайних умов* дозволяють тримати баланс між індивідуальним інтересом особи та суспільними потребами. Так, право на пересування, насамперед, закріплено ст. 13 Загальної декларації прав людини (далі – Декларація), при цьому слід зазначити, що ця стаття не передбачає конкретних підстав для обмеження цього права. Загальні умови допустимості обмеження усіх гарантованих Декларацією прав і свобод винесені в окрему статтю, яка є універсальною для всіх прав. Так, пункт 2 ст. 29 закріплює можливість обмеження прав, але тільки таких, які встановлені законом виключно з метою забезпечення належного визнання і поваги прав і свобод інших та забезпечення справедливих вимог моралі, громадського порядку і загального добробуту в демократичному суспільстві. Натомість пункт 3 ст. 29 містить застереження

щодо необхідності здійснення прав людини виключно згідно з цілями і принципами ООН [6]. З чого можливий висновок, що у Декларації встановлено загальні умови правомірності обмежень прав і свобод людини для національного рівня, і водночас, визначено міжнародне обмеження прав людини. При цьому універсальними принципами інституту обмеження прав людини виступають: а) виключність умов встановлення обмежень; б) формальна визначеність; в) вичерпність переліку цілей встановлення обмежень. Тобто, відповідно до норм Декларації, виправданими обмеження прав є тоді, коли суспільними інтересами є: а) права і свободи інших людей; б) справедливі вимоги моралі; в) громадський порядок; г) загальний добробут у демократичному суспільстві. На думку вчених, тут йдеться про умовний поділ на приватні (забезпечення прав і свобод інших) та публічні (забезпечення справедливих вимог моралі; громадського порядку; загального добробуту в демократичному суспільстві) обмеження [7, с. 158-159].

Дещо по іншому здійснено встановлення правомірних обмежень прав і свобод у Міжнародному пакті про громадянські та політичні права (далі – Пакт) [8] та у Конвенції про захист прав та основоположних свобод людини (далі – Конвенція) [9]. Це знаходить своє підтвердження, по-перше, у використанні різних підходів до закріплення обмежень. Так, у Конвенції є випадки, коли нормативно закріплені винятки, на які конкретне право не поширюється, тобто такі дії (обставини) не вважаються порушенням прав. Наприклад, у пункті 3 ст. 4 Конвенції зазначаються види робіт та служби, виконання яких не визнається «примусовою чи обов'язковою працею». Інший підхід – це коли частина статті встановлює легітимні цілі обмеження конкретного права. Саме такий підхід використано в статті досліджуваного нами права на свободу пересування (частина 3 ст. 2 Протоколу № 4 Конвенції). По-друге, на відміну від Декларації у Пакті та Конвенції розведені по різних статтях загальні засади обмежень прав і свобод. Так, наприклад, ст. 17 Конвенції містить заборону знищення та надмірного обмеження прав і свобод передбачених у Конвенції. У прецедентних рішеннях Європейського суду з прав людини щодо захисту цієї статті Суд визнав, що загальна мета ст. 17 полягає в тому, щоб зробити неможливим просування ідей, що суперечать тексту та духу Конвенції. Це важливо, адже зловживання правами і свободами є несумісним з демократією та правами людини [10]. По-третє, для кожного охоронюваного Пактом і Конвенцією права окремо визначені легітимні цілі допустимих обмежень, які конкретизовані і дещо розширені на відміну від Декларації. Зокрема ст. 12 Пакту визначає, що право на свободу пересування не може бути об'єктом ніяких обмежень, крім тих, які передбачено законом, які є необхідними для охорони державної безпеки, громадського порядку, здоров'я чи моральності населення або прав та свобод інших. Тоді як статтею 2 Протоколу №4 до Конвенції перелік легітимних цілей обмеження права на свободу пересування доповнено суспільною необхідністю обмежень, а саме: «охороною національної безпеки» та «запобіганням злочинам». Тож ці обмеження є вичерпними, а національні законодавства, встановлюючи обмеження права на свободу пересування не повинні виходити за ці межі. Хоча на практиці цього досягти не вдається.

Не менш важливим є те, що Конвенція визначає критерії допустимості обмежень прав і свобод людини. Достатньо чітку аргументацію змісту цих критеріїв сформулировала практика Європейського суду з прав людини (далі – Суд). Насамперед йдеться про *законність обмеження*. Найперше зазначимо, що хоча Конвенцією використовуються різні терміносполучення законності обмежень, якот: «*встановлені законом*» (частина 2 ст. 9, частина 2 ст. 10, частина 2 ст. 11), «*згідно із законом*» (частина 2 ст. 8), «*передбачені законом*» (частина 3 ст. 2 Протоколу № 4 до Конвенції) Судом вони ототожнюються і розуміються як рівнозначні. Водночас, у справі *Sunday Times v. United Kingdom*, 26 April, 1979, § 47, 49 Судом були сформовані загальні принципи щодо виразу «встановлені законом». Так, перший принцип, полягає в тому, що обмеження, повинно мати певну основу в національному законодавстві, тобто наявність у законодавстві держави підстав застосування такого обмеження є необхідною. Другий принцип передбачає, що «закон повинен бути належним чином доступним», тобто громадянин повинен мати, відповідну обставинам, можливість орієнтуватися в тому, які правові норми будуть застосовні в даному випадку. Тож необхідним є належне оприлюднення (опублікування) таких актів. Третій принцип закріплює положення, що «норма не може розглядатися як «закон», якщо вона не сформульована з достатньою точністю, щоб дозволити громадянину регулювати свою поведінку, а саме передбачити наслідки відповідних дій [11]. Визнаючи неможливість досягнення абсолютної визначеності у формулюванні законів, адже пошук такої визначеності може привести до надмірної жорстокості з боку державних органів, а також допускаючи, що багато законів містять терміни, які так чи інакше є нечіткими, Суд вбачає необ-

хідним тлумачення та застосування законів, що є завданням практики. Отже рівень точності, який вимагається від національного законодавства значною мірою залежить від змісту закону, його якості, сфери дії та статусу його адресатів, при цьому тлумачення та застосування національного законодавства належить насамперед національним органам влади (справа *Vogt v. Germany*, 2 September 1995, § 48) [12]. Не менш важливим є і той факт, що національне законодавство має бути сумісним з верховенством права, тобто в національному законодавстві має бути певна міра захисту від свавільного втручання державних органів у права, гарантовані Конвенцією. Йдеться про вимогу достатньо чітко встановлювати межі та спосіб здійснення дискреційних повноважень органів влади, хоча включати в норми матеріального права детальні процедури та умови їх дотримання Суд не вимагає (справа *Silver and Others v. the United Kingdom*, 25 March, 1983, § 88) [13].

Другим критерієм допустимості обмежень є *правомірність його мети*, тобто обмеження має відповідати законній (легітимній) меті – захисту конкретних інтересів. Перелік таких захищених інтересів (цілей), як зазначалося вище, деталізований в кожній окремій статті Конвенції. Відповідно до частини 3 ст. 2 Протоколу 4 Конвенції такими інтересами при обмеженні свободи пересування є: національна чи громадська безпека, підтримання публічного порядку, запобігання злочину, захист здоров'я чи моралі, захист прав і свобод інших осіб.

Наступним критерієм правомірності обмеження є його *необхідність в демократичному суспільстві*. Цьому критерію судова практика також приділила значну увагу. Насамперед Суд трактує поняття «*демократичне суспільство*» через зміст понять «*плюралізм*», «*терпимість*», «*широта поглядів*». Водночас Суд сформував окремі принципи, які використовує для тлумачення фрази «*необхідне в демократичному суспільстві*». По-перше, прикметник «*необхідне*» не є синонімом «*незамінне*», як і не має гнучкості таких виразів, як «*допустиме*», «*звичайне*», «*розумне*» або «*бажане*». По-друге, Суд визнає за державою певну ступінь дискреції (свободу розсуду), так як покладає на державу завдання забезпечення прав і свобод людини. Втім, свобода розсуду держави не необмежена, адже Суд залишає за собою право ухвалювати остаточне рішення чи є застосоване обмеження сумісним з Конвенцією. Відтак внутрішня свобода розсуду держави йде пліч-о-пліч з європейським наглядом (справа *Handyside v. the United Kingdom*, 7 December 1976, § 48, 49) [14]. Примітно, що ухвалюючи остаточне рішення щодо складних питань, Суд нерідко враховує право і практику інших держав-членів Ради Європи, а іноді і світу. Широку свободу розсуду Суд надає державі-відповідачу, якщо між державами не існує єдиного підходу до проблеми з даного питання. І навпаки, якщо існує широкий європейський чи міжнародний консенсус з даного питання, межі свободи розсуду держави-відповідача значно звужуються (справа «*X, Y і Z v. the United Kingdom*», 22 April, 1997, § 39) [15]. По-третє, фраза «*необхідне у демократичному суспільстві*» означає, що втручання повинно відповідати «*нагальній суспільній потребі*» і бути «*пропорційним законній меті*». Пропорційність втручання розуміється як забезпечення державою (її судовими органами) справедливого балансу між правами особи та інтересами суспільства у цілому. Незабезпечення такого справедливого балансу буде вважатися непропорційним втручанням в права особи, а отже, не буде «*необхідним у демократичному суспільстві*» (справа *Handyside v. the United Kingdom*, 7 December 1976, § 48–50) [16]. Важливо, що Суд перевіряє чи були підстави, які виправдовують обмеження доречними та достатніми. Тобто Суд визначає чи належним чином національні суди використали свою свободу розсуду для урівноваження конфліктуючих інтересів заявника та суспільства і чи надали доречні та достатні пояснення необхідності такого втручання. І нарешті, по-четверте, положення статей Конвенції, які передбачають винятки з гарантованого права, повинні тлумачитися вузько (справа *Класс та інші проти Німеччини*, 6 вересня 1978 р. § 42) [17].

Також вкрай важливим є те, що держави повинні застосувати «*необхідні у демократичному суспільстві*» стандарти до кожної конкретної легітимної цілі введення обмежень, перерахованих у відповідній статті Конвенції. Посилатися на загальну необхідність, щоб виправдати обмеження є недопустимим. Тож «*необхідним в демократичному суспільстві*» обмеження є тоді, коли вирішити ситуацію по-іншому без таких обмежень неможливо.

2. *Відступ від прав, що розуміється як їх обмеження в умовах надзвичайної ситуації*. Щодо питання обмеження прав за особливих станів, то зауважимо, що у Декларації відповідні норми відсутні. Припис про відступ від зобов'язань під час надзвичайної ситуації був закріплений Пактом (ст. 4) та Конвенцією (ст. 15). Так, ст. 4 Пакту «*надзвичайним становищем*» визначає час, при якому життя нації перебуває під загрозою. Тоді як зі змісту ст. 15 Конвенції витікає, що «*надзви-*

чайною ситуацією» є війна або інша суспільна небезпека, яка загрожує життю нації. Зауважимо, що Суд не дає тлумачення терміну «війна» через те, що, з одного боку, будь-які суттєві прояви насильства або заворушення на межі війни підпадають під розуміння другого терміну цієї статті «суспільна небезпека, яка загрожує життю нації», а з іншого – з утвердження Женевських конвенцій в міжнародному праві використовується термін «збройний конфлікт». Тоді як фраза «інша суспільна небезпека, яка загрожує життю нації» розтлумачена Судом у справі *Lawless v. Ireland* 1 July 1961, § 28 як «надзвичайна кризова чи надзвичайна ситуація, яка впливає на все населення та становить загрозу організованому життю спільноти, з якої складається держава») [18].

Важливо, що відступ від зобов'язань має встановлені міжнародними актами умови, межі та процедури. Це дає підстави для висновку, що навіть у ситуації надзвичайного стану держави не використовують всю повноту розсуду. Так, відповідно до Конвенції (ст. 15) основними умовами правомірності відступу від зобов'язань є: а) наявності війни або іншої суспільної небезпеки, яка загрожує життю нації. І тут важливо, що надзвичайна ситуація повинна фактично існувати або бути неминучою (вимога неминучості не означає, що держава очікує настання катастрофи і не вживає заходів для боротьби з нею), а також, що звичайні заходи або обмеження, які дозволені Конвенцією є явно недостатніми; б) заходи, що вживаються у відповідь не повинні виходити за межі, яких вимагає гострота становища. При цьому Суд, з'ясовуючи чи вийшла держава за такі межі, розглядає характер прав, що постраждали у зв'язку з відступом від зобов'язань, обставини, що призводять до виникнення надзвичайної ситуації та її тривалість; в) заходи не повинні суперечити іншим зобов'язанням держави згідно з міжнародним правом. Суд за власною ініціативою розглядає наявність невідповідності між відступом від зобов'язань та іншими зобов'язаннями держави згідно з міжнародним правом [19]. Пактом встановлена ще одна умова правомірності відпусту – заходи не повинні спричиняти дискримінацію на підставі раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії чи соціального походження.

Варто наголосити, що Пакт та Конвенція містять застереження щодо прав, які не можуть піддаватися жодним обмеженням за жодних обставин. Перелік таких прав, які не підлягають відступу (щонайменше сім статей – ст.ст. 6, 7, 8 (пункти 1 і 2), 11, 15, 16, 18) включає Пакт (пункт 2 ст. 4). Однак, проводячи аналіз зазначеної статті, привертає увагу той факт, що окремі з перелічених прав не є абсолютними, а відтак можуть бути обмежені. Подібний підхід застосовано й у частині 2 ст. 15 Конвенції, щоправда перелік статей зменшено до 4 – це ст.ст. 2 (крім випадків смерті в наслідок правомірних воєнних дій), 3, 4 (пункт 1), 7. При цьому, як бачимо з тексту ст. 2 заборона на відступ щодо неї також є відносною. Тож нині встановлені лише чотири права, які не підлягають відступу. Це заборона катувань (ст. 3), заборона рабства (пункт 1 ст. 4), заборона покарання без закону (частина 1 ст. 7), та право не бути притягненим до суду або покараним двічі (пункт 1 ст. 4 Протоколу № 7). Обмеження інших прав є допустимим, щоправда, якщо є «розумне обґрунтування» такого обмеження.

Використовуючи право на відступ від своїх зобов'язань, держава здійснює такі процедури: а) інформує інші держави, Генерального секретаря ООН та Генерального секретаря Ради Європи про положення, від яких вона відступила, про причини, що спонукали до такого рішення; а також б) повідомляє про час, коли такі заходи перестали застосовуватися. Метою такого інформування є надання відступу від зобов'язань публічності. Інакше, без такого офіційного і публічного повідомлення про відступ від зобов'язань, до заходів, вжитих державою не буде застосовуватися ст. 15 Конвенції.

Висновки. Отже, міжнародними актами визначені основні засади інституту обмеження права на свободу пересування. Декларація встановлює універсальні умови допустимості обмеження для всіх прав, не виокремлюючи їх для свободи пересування. Актом виокремлені загальні умови правомірності обмежень для національного рівня, і водночас, визначено міжнародне обмеження прав людини. При цьому Декларація закріпила універсальні принципи: виключність умов обмежень; формальну визначеність; вичерпність переліку цілей обмежень. Пактом та Конвенцією умови правомірності обмежень були доповнені суспільною необхідністю обмеження та співмірністю засобів обмежень із їх легітимними цілями. Легітимними цілями обмеження права на свободу пересування стали охорона національної безпеки, громадського порядку, здоров'я чи моральності населення, прав та свобод інших осіб, а також запобігання злочинам. Конвенцією визначені критерії допустимості обмежень, зокрема законність обмеження, необхідність обмеження у демократичному суспільстві та правомірність мети обмеження.

Водночас міжнародними актами встановлені загальні вимоги щодо застосування обмежень, які поширюються і на право на свободу пересування: а) заборона знищення та надмірного обмеження, яке б суперечило тексту та духу міжнародних стандартів з прав людини; б) заборона посягання на сутнісний зміст самого права на свободу пересування; в) застосування критеріїв допустимості обмеження права на свободу пересування.

Обмеження прав людини в умовах надзвичайної ситуації варто розуміти як законодавчо закріплені правомірні заходи держави, що вводяться в інтересах забезпечення національної безпеки, громадського порядку, прав інших людей тощо. До обмеження права на свободу пересування за надзвичайного стану застосовуються загальні вимоги що й до обмежень за звичайних умов, але до них висувуються й підвищені вимоги. Це, зокрема, настання або неминучість особливих умов (війни, надзвичайної ситуації), дотримання меж застосування обмеження (гострота становища) та проходження процедур їх застосування (офіційне і публічне повідомлення). Характерною ознакою таких обмежень є їх масовий, але тимчасовий характер. Тож лише при дотриманні норм міжнародних актів застосування обмеження права на свободу пересування як у звичайних умовах, так і в умовах збройного конфлікту будуть вважатися правомірними.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Рабінович П.М., Панкевич І.М. Здійснення прав людини: проблеми обмежування (загально-теоретичні аспекти). *Праці Львівської лабораторії прав людини і громадянина Науково-дослідного інституту державного будівництва та місцевого самоврядування Академії правових наук України*. Серія І. Дослідження та реферати. Випуск 3. Львів: «Астрон», 2001. 108 с.
2. Guterres A. We are all in this together: human rights and COVID-19 response and recovery. URL: <https://www.un.org/en/un-coronavirus-communications-team/we-are-all-together-human-rights-and-covid-19-respon- and-recovery> (дата звернення 29.03.2024).
3. Голубка І.І. Конституційні права на свободу пересування та вільний вибір місця проживання в Україні та країнах ЄС: порівняльно-правовий аналіз: дис. канд. юрид. наук. Ужгород, 2016. 240 с.
4. Велика Хартія Вольностей (Magna Carta) (український переклад). URL: <https://maysterni.com/publication.php?id=107962> (дата звернення 29.03.2024).
5. Тихомиров О.О. Права людини: інформаційний вимір: монографія. Одеса: Видавництво «Юридика», 2023. 304 с.
6. Загальна декларація прав людини від 10 грудня 1948 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015 (дата звернення 12.03.2024).
7. Рабінович С. Загальна декларація прав людини як основа міжнародної концепції допустимих обмежень основоположних прав. *Право України*. 2018. № 9. С. 151–166.
8. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права від 16 грудня 1966 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043?find=1&text=%D0%B2%D1%96%D0%B4%D1%81%D1%82%D1%83%D0%BF#w1_1 (дата звернення 12.03.2024).
9. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004 (дата звернення 12.03.2024).
10. Decision as to the admissibility of. *Witzsch v. Germany*, 20 April, 1999. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-4868> (дата звернення 12.03.2024).
11. Case of the Sunday Times v. the United Kingdom. 26 April, 1979. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/rus?i=001-57584> (дата звернення 27.03.2024).
12. Case of Vogt v. Germany від 02 September 1995. URL: <https://globalfreedomofexpression.columbia.edu/wp-content/uploads/2021/09/CASE-OF-VOGT-v.-GERMANY.pdf> (дата звернення 27.03.2024).
13. Case of Silver and Others v. the United Kingdom, 25 March 1983. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22%3A%22001-57577%22%7D> (дата звернення 27.03.2024).
14. Case of Handyside v. the United Kingdom, 7 December 1976. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22%3A%22001-57499%22%7D> (дата звернення 27.03.2024).
15. Case of X, Y and Z v. the United Kingdom, 22 April, 1997. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/fre#%7B%22tabview%22%3A%22document%22%2C%22itemid%22%3A%22001-58032%22%7D> (дата звернення 27.03.2024).

16. Case of Handyside v. the United Kingdom, 7 December 1976. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%22001-57499%22%5D%7D> (дата звернення 27.03.2024).
17. Справа Класс та інші проти Німеччини, 6 вересня 1978. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_093#Text (дата звернення 27.03.2024).
18. Case of Lawless v. Ireland, 01 July 1961. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%22001-57518%22%5D%7D> (дата звернення 12.03.2024).
19. Керівництво зі статті 15 ЄКПЛ. Відступ від зобов'язань під час надзвичайної ситуації. Рада Європи/Європейський суд з прав людини, 2016. 14 с. URL: http://www.echr.coe.int/Documents/Guide_Art_15_UKR.pdf (дата звернення 12.03.2024).